

Fecr Yayınları: 857

İÇTİHAT KAPISININ ÖTESİ

-Dinî Hayatın Sürdürülebilirliği ve Diriliş İmkânı-

Prof. Dr. Sadık KILIÇ

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.

(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak

FCR

Baskı ve Cilt

NY MATBAACILIK YAYINCILIK

KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.

Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA

Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Ağustos 2024

ISBN: 978-625-6123-10-6

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1

Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60

Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

İÇTİHAT KAPISININ ÖTESİ

-Dinî Hayatın Sürdürülebilirliği ve Diriliş İmkânı-

Prof. Dr. Sadık KILIÇ

Ankara 2024

Prof. Dr. Sadık KILIÇ

1953 Ordu'da doğdu, İlk, Orta ve Lise tahsilini Ordu'da yaptı.

1977 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir-Hadis Bölümünü bitirdi. Ve aynı yıl Tutak (Ağrı) ilçesi İmam Hatip Okulu'nda göreve başladı.

1978'de Atatürk Üniversitesi İslami İlimler/İlahiyat Fakültesi Tefsir Asistanı oldu.

1982'de Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Doktorasını bitirdi. 1993'de Profesör oldu. Temmuz 2016 yılından itibaren Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. Arapça ve Fransızca bilmekte; evli ve beş çocuk babasıdır.

Eserleri

a) Telifler eserler:

1- *Kur'an/Dildeki Sonsuz Mucize*, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2003 ve Ravza Yayınları, İstanbul-2014; 2- *Kur'an'da Günah Kavramı* (Doktora Tezi), Hibaş Yay., Konya, 1984; 3- *Kur'an'a Göre Nifak*, Furkan Yayınları, İstanbul, 1982; 4- *Yemin Olsun Ki (Aksamu'l-Kur'an)*, İhtar yayıncılık, Erzurum, 1996; 5- *Yabancılaşma/İnsana Karşı Toplumsal Süreç*, Rahmet Yayıncılık, İstanbul, ts.; 6- *Tabiattaki Metafizik ve Guénon'un Doğu Metafizigi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995; 7- *Ruhsal yozlaşma Toplumsal Çürümeye*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1987; 8- *Fitratın Dirilişi*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991; 9- *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı kerim*, Nil yayınları, İzmir, 1993; 10- *Tarihsellik ve Akılcılık Bağlamında Kur'an'ı Anlama Sorunu*, İhtar yayıncılık, İstanbul, 1999; 11- *İslam'da Sembolik Dil*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995 ve 2016; 12- *Kur'an Sembolizmi*, Kılıç Yayınları, Ankara, 1991; 13- *Benliğin İnşası*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000; 14- *Seferler Arefesindeyim Hep*, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2004; 15- *Küllerden Diriliş (Kur'an, İnsan, Bilim ve Evrene Dair)*, Fecr Yayınları, Ankara, 2009; 16- *Kur'an Vahyi ve Hz. Peygamber*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015; 17- *Kur'an Yazıları*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2016; 18- *Kur'an'da Varoluş ve İnsan (Kanayan Dimaçalara Hitap)*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2017; 19- *Fuat Sezgin-Bir İslam Bilim Tarihi Kâşifi ve Arkeoloğu*, Ordu Üniversitesi Yayınevi, Ordu- 20121; 20- *Tefekkür ve Yorum*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2022; 21- *Mekan Tarih ve Kültür Sarmalında İnsan*, Fecr Yayınları, Ankara, Ekim 2023.

b) Çeviri eserler:

1- Fahrüddin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebir* Tercümesi (dört kişilik heyette), XXIII cilt, Akçağ Yayınları, Ankara, 1986-1993; 2- Pierre Marinier, *Dua Üzerine Düşünceler* (Psikofizyolojik sebepleri ve sonuçları) [Fransızca'dan], Nil Yayınları, İzmir, 1990; 3- Roger Garaudy, *Afaroza'dan Diyaloga* [Fransızca'dan], Birey Yayıncılık, İstanbul, 1996 ve Pınar Yayınları, İstanbul, 2021; 4- Pierre Lory, *Kâşânî'ye Göre Kur'an'ın Kasavvufî Tefsiri* [Fransızca'dan], İnsan Yayınları, İstanbul, 2001; 5- Seyyid Hüseyin Nasr, *Tasavvufî Makaleler* [Fransızca'dan], İnsan Yayınları, İstanbul, 2002.

c) Sadeleştirme Kitaplar:

1- Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri* (üç kişilik heyette), X (on) cilt, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006; 2- Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Medli* (iki kişilik heyette), Akçağ Yayınları, Ankara, 2006. vd.

*“Beka içinde yenilenme, yenilenme içinde beka;
İşte nefsin aradığı budur!..”*
(Elmalılı M. H. Yazır)*

* Janet/Séailles, *Metâlib ve Mezâhib* , çev. Elmalılı M. Hamdi Yazır, , s. XLVII (s. 47) (DİBACE).

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	9
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

İÇTİHAT ZARURETİNİN TOPLUMSAL DİNİ VE İLMİ GEREKÇELERİ

I. Değişimin Yadsınamazlığı	21
II. Nereye Kadar Taklit?	33
III. Bizâtihi Gaye Olabilir mi Taklit?	47
IV. Kapı Kapalı mıdır?	67
V. İctihadın Öngörülen Şartları	87
VI. Öngörülen Şartlar ve Bu Bağlamda Değerlendirme	98

İKİNCİ BÖLÜM

İÇTİHADIN HAKİKATI

I. İctihadın Sözlük ve Kavramsal Anlamı	111
II. İctihadın Ruhu ve Hedefi	125
III. Kaynak-Vakıa Münasebeti ve Nassın Yeniden Okunması Zarureti	147
IV. İctihat Hakikattir Bir Anka Kuşu Değildir!	157
V. İlahî Hükümlerin Realiteye Müdahil Olmasıdır	186
VI. Akıl Nûrunun Işmasıdır!	191
VII. Bugünü Dün ile Birleştirmek Cehdidir	223
a. Sahabe Hayatından Prototip Olarak Bazı Örnekler	223
b. Dün-Bugün Sürekliliğini Sağlamak	237
c. Varoluşsal ve Tarihsel Bütünlüğü Devam Ettirmek	248

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İÇTİHADDA ACİL ÇAĞRI

I. İctihat Etkinliğinin Kapıları Daima Açıktır!	253
II. İcmâ' Bir Geçiş Mecrası Olmalıdır!	261
III. Sahâbenin İctihattaki Örnek Konumu Bakidir	266

SON SÖZ YERİNE	269
----------------	-----

KAYNAKÇA	273
----------	-----

KARMA İNDEKS	287
--------------	-----

SUNUŞ

Kendi varlık ve yaşama dizginlerini ellerinden kaçırmış görünen Müslümanlar, siyasetten tutun da ekonomik, sosyal ve bilimsel mecralara varıncaya dek hemen hemen bütün alanlarda, büyük bir kararsızlık ve belirsizlik durumu içindedirler. Alternatifi olan Batı Medeniyeti ve Hristiyan Dünyası'nın çıkmazlarıyla da beslenen, konjonktürel ve görece bir bilinçlenme, gelişme girişi mi ve çabaları, kendi varlığına sahip çıkma inisiyatifleri zaman zaman gözleniyor ise de, Müslümanların kendi zati ve öznel girişimleri; yönlendirilen ve bilinçle geliştirilen bir programlanma sonucu olmadığı için, genelde olumsuz Komplikasyonlar içerdiğinden, şaşırtıcı ve kontrolsüz olarak nitelenirse bu, gerçeğin bir ifadesi olacaktır.

Öncelikle uzun soluklu bir kalkınma ve, adeta hayatiyet ve özümseme; o eşsiz ve göz kamaştırıcı ürünler verme (*el-ibdâ'*) özelliğini kaybetmiş, bu nedenle de kemikleşmiş zihin ve eylem dokusunu terk ederek, yeni bir forma ulaşabilmek için, *çok derinlerden, yani zihin, öz ve bilginin derin tarihinden başlayarak, hırslı, sarsılmayacak akidelerle perçinli, azimli çabalara gereksinim vardır.* Ve her şeyden önemlisi, gerek doktrin ve pratik düzeyindeki dini anlayışımız tarafından, gerekse hep otoriter ve sindirici sertlikte olan yönetim geleneğimiz tarafından, liyakatlerle donanmış birey olarak kendini özgün ve özgürce ifade etmesine müsaade edilmemiş; bu sebeple de, kendi varlığından ve gücünden soğutulmuş özüne yabancılaştırılmış mümin bireyin yeniden doğuşuna, dolayısıyla da kendini ve potansiyellerini keşfetmesine önayak olmak gerekmektedir. Bunun başarılması için de hep etkisiz kılma, edilgenleştirme yönünde kullanılmış olan düşünce geleneğimizin bir kez daha anlaşılması ve güncelleştirilme potasına sokulması, merkezi bir önem arz etmektedir. Çünkü, sorgulama, özümseme ve kavrama edimlerinden uzak olan mutlak bir bağlı-

lık tavrı, her düşünce çabasının yolunu kesmiş; düşünce eylemi ve birikimin, yenileyici ve yaratıcı amaçlar peşinden koşması gözden düşürülerek, daima, bir öncekine koşulsuz ve ölümüne bağlılık; niçin ve nedensiz bir ittibâ tavrı dayatılmak istenmiştir. Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber döneminin, imanı eksen alan o birebir ve yüz yüze, canlı ve dinamik ilişki sistemi yerini, bilimsel saygı ve yararlanma etiğini de aşan bir tonda, tarihe mal olmuş otoriteleri tekrarlama, onları her durumda yüceltme kültüne dönüşmüştür.

Esasında bu taklitçi tavrın “*otoriteleri tekrarlama*” şeklinde ifade edilmesi dahi müsamahalı bir yaklaşımdır. Zira tekrarlanan öncüler, kendilerinden öncekileri tekrarlamayan yenilikçi ilim devrimcileriydiler. Dolayısıyla onları hakkıyla ve usulüne uygun tekrarlamak ancak tekrara düşmemekle mümkündür! Çünkü onlar bu denli bir taklidi adet edinmemişlerdi. Üstelik “*otorite olmak*”, cesaret gerektirip yenilenmeyi ve acı çekse de kabuk değiştirmeyi göze alanlara verilen bir payedir. Bu ise, fikir üretme, fenomenal gerçeklikle kendi değerler sistemini yüzleştirme, değerlerine bağlı kalırken, acımasız bir değişim ve yenilenme sürecinin, hem de kaçınılmaz biçimde yaşanıldığı ‘dış’ alemden kopmama çabasına sadık kalması gereken insanı, bütüncül ve dinamik insanı, hep o aynı tarihsel cendereyle sınırlamıştır. Böylece de düşünürümüz, değerler deposu metinlerle yüzleşmeden, hep muayyen bir perspektifi gözetme ve yorumlama; aynı pratikleri kurgulama ve düzenleme ağına takılıvermiştir. Abartılmış saygı ve tevazu jesti, bizi hep hımbıl, korkak, ferdî özgüven yoksunu, beceriksiz, varlıkça yoksullaştırıcı bir edilgenlik konumuna sokmuş, bu hal ise kendimizi tarihin, sadece seyreden, ama etkinlikten yoksun; tıpkı ölümcül bir Platoniklikle, “*Ah geçmiş, ah geçmiş!*” özlemi ve yerinme durumunda bulunan seyircileri haline getirmişiz!

Kur'ân ve nebevî dinamizmle eylemde bulunacağımıza, edilgen bir anlayışla, iflah olmaz tevekkül ve teslim oluşlara râm olmuşuz. Sanki,

“Biz garibiz, derdimiz var çaremiz yok Âh’dan başka
Na muradız, kimsemiz yok Allah’tan başka!..”¹

figanı, en büyük değerler kaynağı Allah’ın nâmütenâhi irşat ve teşviklerine rağmen, teslimiyet şarkımız oluvermiş! Çıkış yolu bellidir; hem kendimizi, hem de zihinsel etkinliğimizi; düşünme yöntemimizi gözden geçirmek, kendi içimizde yeni bir oluşum, yeni bir teşekkül gerçekleştirmektir.

Daha hususi olarak, metin-anlama/yorumlama bağlamında ele alırsak, değerleri ve uygulamalarımızı kendilerinden damıttığımız (*istihrâc*) nassları, dinî metinleri, hatta tarihin kendisini en geniş biçimde anlama; onları, tek tek ya da genel hadiselere uyarlama çabası olan ‘*ıctihat* (el-ictihâd) kavramını kutsiyet, bir tabu ve dokunulmazlık zırhından soyutlamak; taşıdığı etkinlik ve dinamizm yeteneğini her tabakasıyla toplumun arasına sokmak, genelleştirmek...

“Bunu kim yapacak, ya da kim yapabilir?” sorusuna ise, “Kendini buna hazır, müthiş donanımlı; zamanın çağrısına cevap vermeye hatta meydan okumaya odaklı; daha da önemlisi, kendini çağdan, toplumundan ve evrenden sorumlu hisseden herkes!’ diye cevap vermek isterim.. Çünkü, bu kuşatıcı ve büyük çaba artık, dini anlama ve uygulamada baskın etkisi olan, ne yalık ki zamanın gerisinde kalan ve kemikleşmiş bir hale evrilen o ‘*aristokratik bilim*’ anlayışını geride bırakacak kadar hayatidir.

Bu Girişimin Temel Gereğesi Nedir?

İsterseniz bu sorunun cevabına, Hz. Ali (ö. 40/661)’den nakledilen bir ifadeyle başlayalım.. Der ki Hz. Ali,

إن الكتاب لا ينطق وإتّما ينطق به الرجال

“*Kitâbın/Kur’ân’ın kendisi konuşmaz; onun vastasıyla ancak insanlar konuşur!..*”²

¹ Glassie, Henry, *Günümüzde Geleneksel Türk Sanatı*, çev. Yasemin A., Süha Oğuzertem, s. 60 (Yusuf Sezer’in istifinden).

² Dârimî, *el-Müsned*, I/436; Ebû Zeyd, Nasr Hâmid, *el-İmânu-Ş-Şâfi*, s. 22.

Bu sözde çok özlü biçimde ifadelendirilmiş olan hakikat, Kur'ân'ın ancak insanların anlayışları ve yorumları aracılığıyla dile geleceği, kuvveden fiile çıkabileceğidir. Bir başka ifadeyle, onun beşeriyete ulaşmasında köprü oluşturan nübüvvetin; Hz. Peygamber'e gelmiş vahiyler mecmuu olan kelâmın, her bir asır için söylenmişçesine ebedi olduğu, bu itibarla da muayyen bir zaman dilimini ve varlık kesitini aşkın olduğu gerçeğinin omuzlarımızı yüklediği bir sorumluluk ifade ettiği³...

Kur'ân'da içkin olan ilahî irade, kendisinden önceki tüm çağların seçkin bilgilerini taşıması yanında; aynı zamanda gelecek zamanlar için de konuşmak, tarihin dehlizlerinde kendisini test ederken, tarihsel olgu ve değerleri de 'kendi ilahî boy aynasına tutmak'; bunu yaparken başka şeylerle de gölgelendirilip bulan-dırılmamak arzusundadır. Kanaatimizce Kur'ân'da bizzat Hz. Muhammed'in ilan etmesi istenilen, "*Ve bana bu Kur'ân, kendisiyle sizi ve ulaştığı herkesi uyarmam için vahyolundu*" (En'am, 6/19) cümlesi, '*İnsan-Kur'ân*', '*Tarih-Kur'ân*' münasebetinde, doğrudan doğruya Kur'ân ile yüzleşilmesi; onun hem uyarıcı hem de müjdeleyici olarak, sürekli biçimde etkin tutulması zaruretine açık bir vurgu yapmaktadır. Çünkü ancak bu anlayışla Kur'ân ile şekillenmiş, özünü, temel kavram ve içeriklerini bu *İlahî Ana Dinamo*'dan almış olan İslâm Medeniyeti, ilk yüzyıllarında yakalamış olduğu yaratıcı ve hayat kaynayan dinamik yapısına kavuşacak; taklitten, kölelik ve bağımlılığı esas alan o donuk yapıdan uzaklaşacaktır!⁴

Onun için, Kur'ân'ın, sırf muayyen zaman dilimlerine enerjik biçimde tepki vermediğini, kendisiyle varoluşsal ve bilinçli bir iletişim kurulması halinde bilakis her türlü beşerî koşula kendi karakterini sergileyip tepkisini göstereceğinin, kendi cevabını verme potansiyelini taşıdığıнын yeniden keşfi gerekmektedir. Bu ise, bizimle değer kaynağımız *İlahî Ana Dinamo* Kur'ân'ı kuşatmış

³ Rafîî, Sadık, *İcâzu'l-Kur'ân*, s. 70.

⁴ Arkoun, Muhammed, *Kirâatu'n-Nass*, s. 57.

olan içsel ve dışsal koşulların ışığında, yeni bir okuma, anlama; fikir ve hükümleri yeniden pratiğe dönüştürme; dış âlemin her alanına özgü bir biçimde açılma eylemini bize gerekli kılmakta; özellikle de, “Kur’ân’ın İslâmî toplumda meydana getirdiği ve bu toplumu, değerlendirmelerde bulunmaya, düşünmeye, kıyaslamalar yapmaya/sonuçlar çıkarmaya; şuursuz bir şekilde atalara tabi olarak onlara öykünme, böylece de taklit giysisini omuzlarından çıkarıp atmaya teşvik eden, böylesine yaratıcı eylemlere doğru çıkış oluşturan ve yol açan o müstesna psikolojik ve toplumsal koşulların yeniden bilincine varmamızı bizden talep etmektedir!”⁵

Bunun için gerekli olan şeylerden birisi, İslâmî düşünceyi, sürekli kendi kendini üretilip, spekülasyona düşen kısır döngüden kurtarmak⁶; böylece dipdiri, hayatla at başı giden, en mükemmel olana doğru açılımcı, yeni durumları özümseme gücü yüksek, kendine güveni tam olan İslâm’ı: Altın Çağ’ın bir iz düşümü veya simetrisi olan İslâm’ı vücuda getirmek ve hayranlıkla gözlemlenen bir vakıaya dönüştürmek. Aslında bu, hiçbir dönemde ya da hiçbir kuşakta kesintiye uğramamış ve uğramayacak olan da bir çabadır. Çünkü, M. Arkoun’un (ö. 2010) da dediği gibi, “*Vahiy olgusunun, Hz. Peygamberin vefatıyla sonsuza kadar kapanmasına rağmen, o vahyin yorum, açıklama ve, sembolik, ahlaki ve yerel ölçülere uyarlanması işinin bugüne değin devam ettiğini görmekteyiz.*” İşte bu anlayışla da Ümmetin, İslâm’ı yepyeni tezahür ve tecelliler halinde vücuda getirdiğini, onu diri bir kültür olarak daima yeniden üretme çabası içinde olduğunu⁷, bundan böyle de hep üretmeye devam edeceğini anlamaktayız. Yani, Kur’ân’ı aktüelleştirmek demek olan anlama çabası, geçmişte olduğu gibi bundan böyle de hiçbir zaman vazgeçilemez bir faaliyet olarak devam edecektir.

Donukluğu (*el-cumûd*) değil, ama canlılık ve değişimi içermektedir bu çaba... Gelen vahyin ilk ifadesinin ‘oku’ emri olması

⁵ Zarzûr, A. Muhammed, *Ulûmu’l-Kur’ân*, s. 34.

⁶ Arkoun, *Kırâatu’n-Nass*, s. 31.

⁷ Arkoun, *Kırâatu’n-Nass*, s. 21.

da, Kur'ânî vahyin bu ilk başlangıç anında (*in illo tempora Coranic*), kelâmın varoluşa ve varlıklara açılma, onun bu dinamik ve özsel karakterine işaret etmektedir. Biz bundan Kur'ân'ın, olguları yönlendiren başka düşüncelere ve perspektiflere açılan⁸; bu yolla da bir yandan kendisini dış dünya karşısında test ederken, diğer yandan da gayet etkin ve yaratıcı bir biçimde hayata iştirak eden bir Kitâb olduğunu anlamaktayız.

Bu amaç nedeniyle Kur'ân lafızları mükemmel bir kapsamlılık özelliğine sahip olup, dolayısıyla tüm çağlara ve durumlara uygulanabilirlik vasfı ile muttasıftır. Nitekim Şâtübî (ö. 790/1388), bunun bir çelişki değil, bir vahiy, ilahî bir epistemoloji olarak Kitâbın, İlahî Metnin tabii hali olduğunu şöyle belirtir: “Söz konusu [herhangi bir] lafzın tefsiri hakkında Rasûlullah'tan (s.a.) ya da sahabeden birinden veya daha başkasından bir şey zikredilir ve onlardan nakledilen o şey, lafzın [mutlak] kapsamının bir kısmını oluşturur. Sonra bir başkası, yine lafzın kapsamı dahilinde bulunan daha başka şeyler söyler. Daha sonra müfessirler her ikisinin ifadesine de aynen yer verirler. Bunun sonucunda da sanki konu ile ilgili görüş ayrılığı varmış zannedilir. Oysaki hakikatte böyle bir şey yoktur. Meselâ “*el-mennü* [lafzı] (Bakara, 2/57; A'râf, 7/160; Tâhâ, 20/80) hakkında, onun yufka ekmek olduğunu söylemişlerdir. Bunun yanı sıra onun zencebîl (zencefil) olduğu veya kudret helvası (*terencebîn*) olduğu da söylenmiştir. Keza onun suya kattıkları bir içecek olduğunu da demişlerdir. Bu demektir ki, “*el-Mennü*” lâfzı, bunların hepsini de kapsamaktadır”⁹ Öyleyse bunlar ancak, lafzın değişik yollardan kendisine delalet ettiği farklı manalar olarak telakki edilmelidir.

Hem lâfızları ve ifadeleri hem de esası ve gayesi hikmet üzerine vaz edilmiş olan din (*eş-Şerîa*), dünyada da Ahirette de kulların yararları üzerine kurulmuştur; bu nedenle de, tamamen adalet, rahmet, fayda ve yarar (*maslahat*) ve bütünüyle de hik-

⁸ Zarzûr, *Ulûmu'l-Kur'ân*, s. 34.

⁹ Şâtübî, *el-Mavâfakât*, çev. Mehmet Erdoğan, IV/215-216.

mettir¹⁰; kendisiyle yalın övünülme ve iftihar edilme süreçlerini aşmış bu ilahî küllî evrensel ve kuşatıcı kültürü: Vahiy kültürünü hayat ve hayattakiler ile bütünleştirmek¹¹ çabasını sürdürmüş insanlar sayesinde ya bir vakıa ya da bir ümit olarak, daima gündemde kalabilmiştir. Bu sayededir ki Levh-i Mahfûz'dan dan Hz. Peygamber'e inmiş olan Kur'ân hep hayatın içinde olmuş; O'nun varoluş ve medeniyet sorunu etrafında oluşmuş olan zengin fikir, inanç ve ahlak hakikatleri ise, hep daha ileriye doğru atılmak için bir zemin ve itici rampa vazifesi görmüştür.¹² Bir diğer ifadeyle diyebiliriz ki, “*Kur'ân nassı, semadan yer yüzüne bir mesajdır (er-risâle); ancak ne var ki o, en önemlisi kültürel yapı olan birçok kurum ve oluşumlarıyla vakıanın, yani dış dünya gerçeğinin yasalarını göz ardı eden bir mesaj değildir! Çünkü mutlak varlık, onların delalet, kültürel ve dilsel sistemleri üzerinden, ilahi kelamıyla inerek (yetenezzel) beşeriyete kendisini ifşa etmektedir!..*”¹³

Böyle bir dönüştürme gücü, aslında kültürün tabiatında mevcuttur. Çünkü kültür bize, tutarlı bir tekevvün için elverişli düşünceler nakletmesinin yanında, aynı zamanda, fikir ve hisleri, inançları, arzu ve beklentileri, eylem biçimlerini de içeren model düzeyde hayatları da şekillendirmektedir.¹⁴

Bu çalışmaya yönelişimin bir başka gerekçesi ise, insan için, klasik ve skolastik dönemden çok farklı olan yeni psikolojik, dilsel ve tarihsel durumların kendilerini şiddetle hissettirmeleridir. Bilhassa günümüz kültürü, yığınsal bir şekilde, çoğulcu bir mantık anlayışını gündemimize sokmuş; bilgimizin sınırlarını, “*yerel tarihsellik*” alanından *evrenselliğe* ya da oluşsallığına doğru ya da ötekinin radikal bir eleştirisine doğru yönlendirir duruma gel-

¹⁰ Salih, Subhi, *Meâlimi'ş-Şeria*, s. 62.

¹¹ Şirbani, “*Tatvîru'ş-Şeriatî'l-İslâmiyye*”, *Livâu'l-İslâm*, Yıl: 18, Sayı: 5, 1384/1964, s. 308.

¹² Atay, Hüseyin, Fecr Yayınevi tarafından 03.02.1995'te Ankara'da düzenlenen *Kur'ân Sempozyumu*'ndaki konuşmasından.

¹³ Ebû Zeyd, Nasr Hâmid, *Mefhûmu'n-Nass*, s. 64.

¹⁴ Arkoun, *Kırâatu'n-Nass*, s. 31-32.

miştir. Bu yeni aklilik ve anlayış alanına henüz girmemiş olan¹⁵ kendi İslâmî kültürümüzü, lafızları yerel anlam ve semantik alanlarının ötesine taşıyıp, dinin nihaî ve kuşatıcı maksadını hayata düşürmek/aksettirmek gerekmektedir. Kur'ânî lâfzı salt zâhir ibarenin delalet ettiği anlam ile sınırlamayıp, sayısız varlık ve oluş alanlarıyla da ilişki içinde bulunmayı gerekli kılan, ruhunu ve ma'kûlunu, aklî, içtimaî vd. yönlerini de gözetmek kaçınılmazdır. *“Bu nedenledir ki, kimi müçtehitler bütün dikkatini, Şâri'in hükümlerinin manasının makul ve anlaşılır olduğu; bunların, insanların yararına olan şeyleri gerçekleştirip, onlardan zararı savuşturmayı amaçladığı noktasına yöneltmişlerdir. Bu yüzden de onlar, aklî anlamın ışığında nassı anlamaya çalışmışlar; bu ışık altında yürüyüşleri onları, nassın zâhîrinin delâlet etmediği bir manayı anlamaya sevk etmiş olsa bile, [lafzın evreni içinde kalarak, muhtelif metotları kullanmak suretiyle] bundan hüküm çıkarmaya yöneltmişlerdir.”*¹⁶

Çünkü, hayatiyet yüklü yorum biçimi, kendi öznel varlık durumumuzu merkez alarak, dış'ı, yani, istemimiz ve kararımız olmaksızın orada mevcut olan alemleri anlamaya çalışmayı gerekli kılmaktadır. Bir bakıma “iç”i ya da değer dinamikleri olan metinleri hariçî bakış açısı ve hareketler perspektifinde anlamaya çalışmak; böylece vakiya, olayların akışına ve sistematiğine yabancılaşmayan gerçekçi bir yoruma ulaşmaktır

Olgusal olanın bu tarzda merkeze alınması ve esas olarak ‘metin-değer-olgu ve hüküm’ denkliğinin vurgulanması konusunda Hasan Hanefî (ö. 2021), sebep-i nüzûl ve vahiy bağlamında; *“Sebeb’ ifadesi, aşağıdan yukarıya [beşerden Allah’a] doğru yönelişi ifade eder. Ayet ancak, sebebin meydana gelmesinden sonra nâzil olunca, aşağıda olan (sebeb), yukarıda olanın (vahiy) şartı olmuştur. Buna göre, [doğrudan irşâd edici hükümler hariç, hükümün ve yorumun oluşması sürecinde] ‘toplum’ önce, ‘vahiy’ ise onun peşinden gelir. İnsanlar önce[dir], Kur’ân ise peşinden gelir;*

¹⁵ Arkoun, *Kırâatu'n-Nass*, s. 58.

¹⁶ Hallâf, Abdulvehhâb, “Esbâbu İhtilâfi'l-Müctehidîn”, *Livâu'l-İslâm*, Sene: 4, sayı:9, 1370/1951, s. 665.

hayat önce, fikir ise sonra” ve ona göredir¹⁷ açıklamasını yaparken, ilahî metinden nihaî olarak beklenen amacın, beşerî ve toplumsal şartların yabancı; onu göz ardı eden, mutlak aşkın ve kendi merkezli bir nas olarak kalmak karakteri olmadığı, tam aksine dini nassın mana ve mefhumunun, şartlar ve durumlar muvacehesinde, onlarla eş zamanlı olarak gerçekleşeceğini vurgulamaktadır. Subhi es-Salih (ö. 1986)’in, “Vahyin Hz. Peygamber ve müminlere, karşılıklı olarak cevap vermesi (*Tecâvübü’l-vahyi me’ar-Rasûl ve’l-mü’minîn*) şeklinde ıstılah haline dönüştürdüğü şey de tam olarak bu olgudur! Hemen belirtelim ki, Kur’ân’ın, beşeriyetin durumlarına mukabil olarak cevap verme hakkı ve statüsü sona ermemiş olup, hayat boyu devam etmektedir!¹⁸

Vakıa ile olan bu kesintisiz paralellik nedeniyle, hem ilahî yasanın ebedilik iddiası tahakkuk etmiş olacak, hem de bu yasanın içkin olarak taşıdığı diğer temel niteliklerden “*ismet (korunmuşluk) ve tüketilemezlik*” olguları tahakkuk edecektir.¹⁹

Bunun için, ister gelenek birikimi, isterse Batı düşünce ürünleri karşısında olsun, okunulana anlamayı ve özümsemeyi özellikle vurgulayan Mâlik b. Nebi²⁰, yöntem olarak, “*kusurları ve yeterlilikleri örtmenin, hataları süslü göstermenin ve liyakatsızlıkların önüne retorik [belağat ve hamaset] ekranını çekmenin, [acı gerçekleri gizlemenin] bir aracı olan söylemsel idealizmden uzaklaşım*”²¹, buna mukabil “*keskin ve süreklî bir eleştiri anlayışını*” işlevsel kılmayı ve geliştirmeyi önermektedir. Çünkü, yeni bir düşünce dünyası ve yeniden gıptayla bakılabilir bir medeniyet oluşturma çabası esnasında, alınması, anlaşılması, özümsemesi zorunlu şeyler için ölçüt vazifesi görecek olan ‘*uygunluk, faydalılık ve mu tâbık/uygun olmak*’ gibi gerekli şeyleri gerçekleştirilebilmek ancak, *kaçınılmaz olarak böyle bir eleştiri tavrı gerektirmektedir.*”²²

¹⁷ Hanefî, Hasan, *el-İslâm ve’l-Hadâse*, Daru’s-Sâki, London 1994, s. 135-136.

¹⁸ Salih, Subhi, *Mebâhis fi Ulûmi’l-Kur’ân*, s. 49-62.

¹⁹ Salih, Subhi, *Meâlimu’ş-Şerf’a*, s. 58.

²⁰ Binnebi, Malik, *Vocation de l’İslâm*, s. 61.

²¹ *Vocation*, s. 55.

²² *Vocation*, s. 71.

Bu da, savunmacı ve özgüveni yoksunlaştıran *özür dileyici tavır* terk etmenin yanında, geçmişin eleştirisiz ve hiçbir tasnife tâbi tutmadan müdafaasını da terk etmeyi zorunlu kılar. Çünkü der Mâlik b. Nebi (ö. 1973): “*Geçmişin müdafaasına yönelmiş olan kültür, [kaçınılmaz olarak zamanla] bir arkeoloji karakteri alır ki, burada, fikrî çaba ileriye doğru değil, geriye doğru yönlendirilmiştir!*” Geriye dönük ve abartılı olan bu eğilim sebebiyle fikrî kültür atlasımız, bütün öğretisi ve bilgiye, şimdiki an ve onun zorunluluklarıyla uyuşmayan, geriye dönük bir iltica karakteri yansıtır. Bunun neticesi olarak da fikirlerde bir tür *hystérésis*, yani ‘*artık varlık sebepleri kalmadığı halde, geçmiş tarihsel kesitler ile içeriklerinin aynen devam ettirilmesi, bunlarda ısrar edilmesi*’ alışkanlığı, hatta romantizmi zuhur eder; böylece de yeni durumlara anında uyum sağlayamama hali baş gösterir.²³

O halde, acilen ele almamız gereken kavramlar olarak değişim, vahiy- vakıa münasebeti, kadîm kaynaklar ile kurucu metinleri kapsayan yeni bir okuyuş gereksinimi kaçınılmaz olarak karşımıza çıkmaktadır!

Şu hususu belirtmeyi ilmî ahlaki bir görev addediyorum: Elinizdeki bu çalışma, muhtelif sebeplerle kesintiye uğrayarak birincisi Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi diğeri de Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi olmak üzere iki ayrı zaman boyutu içinde tamamlanmaya çalışılmıştır. Diğer yandan, şahsi kütüphanemin, beklenmedik bir şekilde iki ayrı mekânda kalması sebebiyle, bazı kaynaklara yeniden müracaat edip tashihte bulunma ya da tetkikte bazı güçlükler yaşandı. Bu sebeptendir ki kaynakçada, birkaç eserin farklı iki baskısını ve nüshasını sunmak zorunda kaldık.

²³ *Vocation*, s. 54-55.

Histerezi, tanımı itibarıyla, “meydana gelmesine neden olan gerekçe sona erdiği halde, [psikolojik patolojik] olgunun bireyde varlığını sürdürmeye devam etmesi hali olup” (CNRTL : Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales, ‘Hystérésis’ mad., (Sürüm tarihi: 04/072023)) bir tür sinir hastalığıdır. *Belirtilerinden başlıcaları, tepkisel kararlılık, vicdan duyarlılığının zayıflaması ve bilinç içeriğinin çözüntüye uğraması* (Bedevi, *Mu’cemu Mustalahâtî’l-Ulûmî’l-İctimâ’iyye*, ‘hystéria’ mad., s. 204) olarak zikredilebilir.

Mesela Fahreddin Razî (ö. 606/1209)'nin *Tefsir-i Kebir'i*, Sava Paşa (ö. 1904)'nın *İslâm Hukuku Nazariyatı* adlı eserler bunlardandır. İlâveten, çalışma esnasında, Türkçe eser ve çevirilerden yapılan aynen iktibaslardaki kelimelerin yazılışını, eser sahiplerinin tercihine saygının bir gereği olarak değerlendirip, aynen muhafaza etmeye gayret ettik. Bu sebeple, bir kelimenin birden fazla yazım biçimi söz konusu olabilmıştır; mesela, aslı itibariyle 'ictihâd, müctehid' şeklinde -c ile ve uzatmalı a (â) ile yazılması gereken kelimeyi, *Türkçe İmlâ Kılavuzu*'nu²⁴ esas olarak, hep 'ıctihat, müctehit' tarzında, -ç ile ve uzatma yapmaksızın yazma cihe-tine gittik. Faydalanılan eserlerin künyesiyle alakalı olarak, tam tanıtıcı bilgiyi kaynakçaya bıraktık; bir istisnaıyla; *Livâu'l-İslâm* dergisinden yararlandığımız yerlerde, bir karmaşaya yol açmak gayesiyle, ilgili makaleye dair tanıtıcı bilgiyi geçtiği dipnota da zikrettik...

Diğer yandan belirtmeliyiz ki, alıntılarda yapılan vurgular şahsi tasarrufumuz olup tarafımızdan uygulanmıştır. Benzer şekilde, iktibaslara ya da sadeleştirilmiş veya tercüme edilmiş bazı metinlere açıklayıcı kelimeler ekleme gereği duyduğumuz yerlerde, açıklayıcı not köşeli parantez içinde [...] belirtilmiştir. Maddi manevî duygu ile sezgilerin evrenselliği düzleminde, seyrek de olsa, bazı Latince kelime ve deyimlere çalışmamızda yer verdik. Kimi zaman da bazı pasajları, tali bazı izahları da dipnota sunmayı uygun gördük. İslâm Medeniyeti bakımından düşüncenin istikameti, metodu, terkip dili ve söylemi; metne hâkim olması gerekli addedilen ruh ve psikoloji, ehem ve mühim olan unsurların tespiti, vb. bakımlardan, sonraki dimağlara ve ruhlarla, cesur ve çarpan yüreklere acizane bir *vasiyetimiz/tavsiyemiz* sayılsın arzusunu taşıdığım bu çalışma boyunca şayet sürç-i lisan ettikse af ola! Ulemânın katkılarını, tevcihlerini, müsamahalarını, her şeyden çok da muvaffakiyet dilek ve niyazlarını her zaman muntazırız! Sözü ilim, marifet, tefekkür, tezekkür, fekâhet

²⁴ *İmlâ Kılavuzu*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 525, Ankara, 1996.

ve maslahat ile tartmaya gayret ettik; maksadını aşmış ifadelerle hiç kimseyi incitmemiş olmayı diler, şayet böyle bir duygu ve düşünce ihsası söz konusu olur ise, “*Her asil atın bir tökezlemesi, her keskin kılıcın da ağzında bir kırığı vardır!*” hüsn-i ta’lîliyle muamele olunmayı ümit ederim.

Burada teşekkür etmem gereken dostlar olduğunu belirtmek isterim; hadislerin kaynak tespitlerinde bana yardım eden Dr. Öğr. Üyesi Yunus Yazıcı ve Dr. Arş. Gör. İsa Eren’e; çalışmayı baştan sona okuyarak imla açısından kontrol ve indeks hazırlanmasında büyük katkısı olan Arş. Gör. Alim Hatip’e; İslâm Tarihi sahasında bazı eserlere ulaşmam hususunda yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi Feridun Tekin’e; ayrıca, zaman zaman yardımlarını talep ettiğim değerli ilim adamlarına gönülden teşekkürü bir borç telakki ederim.

Bütün bunlardan sonra, bana böyle bir çalışma yapmayı nasibi müyesser kıldığı, maddi ve manevî lütuflarını üzerimizden hiç esirgemediği, yüce Kitâbı Kur’ân vesilesiyle bizi dinç, güçlü, iman ve İslâmî bir bilinç üzere sabit kadem kıldığı; çalışmayı yürüttüğüm zaman boyunca huzurlu bir ortam sunan son derece olumlu ve yapıcı, ayrıca yaratıcı istidatlarla dolu bir camianın, *Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* kimliğinin bir parçası olmayı lütfeylediği ve daha pek çok nimetlerle bizi perverde eylediği için Yüce Allah’a nihayetsiz hamdüsenalar olsun! O’nun (c.c.) maddi manevî sayısız nimetlerine şükreder, kusurlarımızı bağışlaması için niyaz ve tazarru ederim.

Ve nihayet, insanlığın göz bebeği olan, bizi Allah’a ve maveraya rapteden, ilahî ve evrensel erdemlerin, doğruların, güzelliklerin mazhar ve tecelligâhı, *İnsan-ı Kâmil*, yaşam örneğimiz ve kılavuzumuz Hz. Muhammed’e salat, âline selam eder, mümtaz şefaatine nail olmayı gönülden dilerim. *Allahu Hüve’l-Muvaffik!*

Sadık KILIÇ
Ağustos 2024-ORDU